

7

ગુપ્તયુગ અને અન્ય શાસકો

અધ્યયન નિષ્પત્તિ : SS 6.12 મહત્વનાં રાજ્યો તથા રાજ્યવંશોના યોગદાનની યાદી બનાવે છે.

SS 6.14 જે તે સમયની સાહિત્યિક રચનામાં દર્શાવેલ ઘટનાઓ, બનાવો અને મહાન વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રનું વર્ણન કરે છે.

SS 6.16 સંસ્કૃતિ અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ભારતનું નોંધપાત્ર યોગદાન વર્ણવે છે.

શૈક્ષણિક મુદ્દા : → ચંદ્રગુપ્ત પહેલો

→ ચંદ્રગુપ્ત બીજો

→ સ્કંદગુપ્ત

→ ગુપ્તયુગની આર્થિક તેમજ ધાર્મિક નીતિ

→ ગુપ્તયુગની સાંસ્કૃતિક તેમજ વિજ્ઞાનની સ્થિતિ

→ હર્ષવર્ધન અને પુલકેશી બીજો

→ અન્ય રાજ્યો

→ સમ્રાટ સમુદ્ર ગુપ્ત

→ કુમારગુપ્ત પહેલો

→ ગુપ્તયુગની શાસન વ્યવસ્થા

પ્રશ્ન - 1 નીચે આપેલા દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધીને માં લખો.

1. નીચે પૈકી કયા બે રાજાઓ સમકાલીન હતા ?

(A) ચંદ્રગુપ્ત - સમુદ્રગુપ્ત

(B) શ્રીગુપ્ત - કુમારગુપ્ત

✓ (C) હર્ષવર્ધન - પુલકેશી બીજો

(D) સ્કંદગુપ્ત - વિક્રમાદિત્ય

2. ચંદ્રગુપ્ત બીજો : ફાહિયાન :: હર્ષવર્ધન : .....

(A) પુલકેશી બીજો

(B) પ્રભાકરવર્ધન

✓ (C) યુઅન શ્વાંગ

(D) બર્નિયર

3. નીચે પૈકી કોણ ગુપ્તયુગનો રાજા નથી ?

(A) ચંદ્રગુપ્ત પહેલો

(B) કુમારગુપ્ત

✓ (C) ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય

(D) વિક્રમાદિત્ય

4. કયા યુગને ભારતનો 'સુવર્ણયુગ' કહેવાય છે ?

(A) મૌર્યયુગ

(B) કળિયુગ

(C) મુગલયુગ

✓ (D) ગુપ્તયુગ

5. નીચેના પૈકી કઈ કૃતિ કવિ કાલિદાસની નથી ?

(A) અભિજ્ઞાન શાકુંતલમ

(B) રઘુવંશમ

✓ (C) ઉરુભંગમ્

(D) મેઘદૂતમ

6. નાલંદા વિદ્યાપીઠની સ્થાપના ગુપ્તવંશના કયા શાસકના સમયમાં થઈ હતી ?

(A) વિક્રમાદિત્ય

✓ (B) કુમારગુપ્ત

(C) સ્કંદગુપ્ત

(D) શ્રીગુપ્ત

7. મહારાજાધિરાજ : ચંદ્રગુપ્ત પહેલો :: દક્ષિણાપથના સ્વામી : .....
 (A) હર્ષવર્ધન (B) સ્કંદગુપ્ત
 (C) કુમારગુપ્ત (D) પુલકેશી બીજો
8. નીચેના પૈકી કઈ કૃતિ હર્ષવર્ધનની નથી ?
 (A) કાદંબરી (B) રત્નાવલી
 (C) નાગાનંદ (D) પ્રિયદર્શિકા
9. રાજ્યના દસ્તાવેજો સાચવવા કોની નિમણૂક કરવામાં આવતી હતી ?
 (A) મહાઅશ્વપતિ (B) પુસ્તપાલ
 (C) મહાપ્રતિહાર (D) મહાપિલુપતિ
10. કાંચીના : પલ્લવો :: રાજસ્થાનના : ..... અને દક્ષિણ ગુજરાતના : .....
 (A) ગૂર્જર પ્રતિહારો, ગૂર્જરો (B) ગૂર્જરો, ગૂર્જર પ્રતિહારો
 (C) મૈત્રકો, ગૂર્જરો (D) ગૂર્જરો, મૈત્રકો
11. ઈસવીસનની છઠી સદીની મધ્યમાં હુણોએ મધ્ય એશિયાથી ભારત પર આક્રમણ કર્યું. તેઓ નીચેનામાંથી કઈ દિશાએથી ભારતમાં પ્રવેશ્યા હશે ?
 (A) વાયવ્ય (B) ઈશાન
 (C) અગ્નિ (D) પૂર્વ

પ્રશ્ન - 2 બંધ બેસતાં જોડકાં રચો.

વિભાગ - અ	ઉત્તર	વિભાગ - બ
1. મહાબલાધિકૃત	1. - B	(A) વિક્રમાદિત્ય
2. મહાઅશ્વપતિ	2. - C	(B) મુખ્ય સેનાપતિ
3. મહાપિલુપતિ	3. - E	(C) ઘોડેસવાર સેનાના વડા
4. વૈતાલભટ્ટ	4. - A	(D) સમુદ્રગુપ્ત
5. અશ્વમેધયજ્ઞ	5. - D	(E) હાથીની સેનાના વડા

પ્રશ્ન - 3 નીચેનાં પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-બે વાક્યોમાં લખો.

1. હિંદના ઇતિહાસમાં કાળગણના અને કાળક્રમ અનુસાર ઐતિહાસિક બનાવોની ગોઠવણી ક્યારે શક્ય બની ? ગુપ્ત...
 સંવત્સરના અપારંભના કારણે હિંદના ઇતિહાસમાં કાળગણના અને
 કાળક્રમ અનુસાર ઐતિહાસિક બનાવોની ગોઠવણી શક્ય
 બની.

2. કયા રાજવીને 'શકારી' તેમજ 'વિક્રમાદિત્ય' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે? ચાંદ્રગુપ્ત બીજી ચી
'શકારી' તેમજ 'વિક્રમાદિત્ય' તરીકે ઓળખવાયા છે.
3. ગુપ્તયુગના કયા શાસકને સિક્કામાં વીણા વગાડતા દર્શાવવામાં આવ્યા છે? ગુપ્તયુગમાં ચમુદ્રગુપ્ત
ને સિક્કામાં બીણા વગાડતા દર્શાવવામાં આવ્યા છે.
4. કાલિદાસ અને વરાહમિહિર કયા રાજવીના સમયમાં થઈ ગયા? કાલિદાસ અને વરાહમિહિર
સમયમાં ચાંદ્રગુપ્ત બીજાના સમયમાં થઈ ગયા.
5. કુમારગુપ્ત પછી કયા શાસકે મગધની રાજધાની સંભાળી હતી? કુમારગુપ્ત પછી તેના પુત્ર
ચંદ્રગુપ્ત શાસકે આવ્યા અને મગધની રાજધાની સંભાળી.
6. 'બૃહદસંહિતા' નામનો ગ્રંથ કોણે લખ્યો હતો? 'બૃહદસંહિતા' નામની ગાંધી મહાન
વૈજ્ઞાનિક વરાહમિહિરે લખી હતી.
7. મહાકવિ બાણભટ્ટે શ્રી હર્ષ અંગે ઘણું લખ્યું છે, તે એમના વિશે આ માહિતી કઈ રીતે જાણતો હશે? કાશ્મીર
તેણી વાંચી સમકાલિન હતાં આથી તેણી ચી આવડતું બધું
લખ્યું હતું.
8. મિહિરના પૂર્વજો વર્ષો પહેલાં એક નગરમાં વસવાટ માટે આવ્યા હતા. તે નગર એ સમયે જનપદ કહેવાતું... તો તેઓ કયા સમયમાં ત્યાં રહેવા ગયા હશે? તેણી ગુપ્તયુગ દરમિયાન ચીલીકે પ્રમુખથી દરમિયાન ગયા
હશે.
9. અજંતાની કેટલીક ગુફાઓ કયા રાજવીના સમયમાં તૈયાર થઈ હતી? કુમારગુપ્ત પહેલાના
સમયમાં અજંતાની કેટલીક ગુફાઓ તૈયાર થઈ હતી.
10. અલકાને ગુપ્તયુગના શાસનતંત્ર અંગે વાર્તાલાપ આપવાનો છે, તે માહિતી એ ક્યાંથી મેળવી શકશે? તેની માહિતી
અભિલીખી, સ્મૃતિઓ, પુરાણો અને ગુપ્તયુગના પુસ્તકોમાંથી
મળશે.

પ્રશ્ન - 4 મને ઓળખો.

1. હું વિક્રમાદિત્યના દરબારનો રાજવૈદ્ય છું.

દિગ્વિજય

2. મેં 'અષ્ટાંગહૃદયસંહિતા' નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે.

વાગ્ભટ્ટ

3. હું વિક્રમાદિત્ય પછી રાજગાદીએ આવનાર ગુપ્તશાસક છું.

કુમારગુપ્ત પહેલી

4. મેં નાલંદા વિદ્યાપીઠના નિભાવ માટે 100 ગામ ભેટ આપ્યાં હતાં.

હર્ષવર્ધન

5. હું સોનાના સિક્કા પડાવનાર રાજવી છું.

ચાંદ્રગુપ્ત પહેલી

પ્રશ્ન - 5 યોગ્ય શબ્દો વડે નીચેનાં વિધાનોની ખાલી જગ્યાઓ પૂરો.

1. ગુપ્તવંશના સ્થાપક શ્રી ગુપ્ત હતા.
2. ગુપ્તવંશનો સૌથી પ્રભાવશાળી શાસક ચાંદ્રગુપ્ત બીજો હતો.
3. શૂન્ય અને દશાંશ પદ્ધતિની શોધ બ્રહ્મગુપ્ત એ કરી હતી.
4. દિલ્લી પાસે આવેલા મીંદરોલી નીંદરાંબ માં આજ દિન સુધી કાટ નથી લાગ્યો.

પ્રશ્ન - 6 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર બે-ત્રણ વાક્યોમાં લખો.

1. વિક્રમાદિત્યના રાજદરબારમાં કયાં કયાં રત્નો હતાં? વિક્રમાદિત્યના રાજદરબારમાં સંસ્કૃત ભાષાના ગદ્યના કવિ કાલિદાસ, દમ્યંતરિ લેખના રાજવૈદ્ય, વૈજ્ઞાનિક વશિષ્ઠાદિ, વૈતાલપદ્મ, અમરકોષના રચયિતા અમરસિંહ જેવા અનેક વિક્રમાદિત્યના રાજદરબારમાં હતા.
2. ગુપ્તયુગમાં વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં મેળવેલી સિદ્ધિઓ જણાવો. ગુપ્તયુગમાં બ્રહ્મગુપ્તે ગણિતશાસ્ત્રીઓ દશાંશ પદ્ધતિ અને શુક્રાની શોધ કરી - ગદ્યના વૈજ્ઞાનિક વશિષ્ઠાદિ 'બ્રહ્મસંહિતા' નામની અગ્રણી ગણનાની ગ્રંથ લખ્યો. વાલ્મીકી વૈદિકશાસ્ત્રમાં 'અષ્ટાંગસદ્યસંહિતા' નામની ગ્રંથ લખ્યો.
3. ગુપ્તયુગમાં સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે થયેલું પ્રદાન જણાવો. આ યુગમાં સંસ્કૃત સાહિત્યના સર્વ સાહિત્યકારો લેખક વૈજ્ઞાનિકો અને ગણિતશાસ્ત્રીઓ હતા. નવલકલાની કૌશી અપભ્રંશ વિકાસ પામી તથા વૈજ્ઞાનિક શોધો, મંદિર વ્યાપ્તિ જેવી દારનાઓ શરૂ કરી. આમ, ગુપ્તયુગમાં સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે ખુબ જ વિકાસ પામી હતો.

4. ગુપ્તયુગની શાસન વ્યવસ્થાનાં પ્રાંતીય વહીવટતંત્ર વિશે જણાવો. ગુપ્તયુગમાં શાસન વ્યવસ્થામાં મળા વિભાગીમાં પહેલાલીકું છે. કેન્દ્રીય, પ્રાંતીય અને સ્થાનિક પ્રાંતના પણ તથા શાસક સુકાતા. કુમારાશાસક અને આક્રમક પ્રાંતમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવતા. પ્રાંતને ભૂદિત કહેવામાં આવતું.
5. ગુપ્તયુગમાં કયા કયા પાકોનો વેપાર વિકસ્યો હતો? કિતલ ભારતમાં દારૂ અને ચીપ્પા, ગાંધાજમાં શીશડી, કજ્જાર માં ત્રાણ, કેસર અને સરસવજન ગુજરાત અને સિંધ માં કપાસ અને બંગાળમાં રીશમનું ઉત્પાદન થતું હતું.

પ્રશ્ન - 7 નીચે આપેલા પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી આપો.

1. મહાસંધિવિગ્રહ પર્તમાન સમયમાં જેમ વિદેશમાંથી હીલ દી તેમ ગુપ્તયુગમાં મહાસંધિવિગ્રહની હીલ હતી. જેનું કારણ બીજા રાજાની સાથે સંબંધી સ્થાપિત કરવાનું હતું.
2. નાયનાર અને આલવાર મદ્યયુગમાં ભક્તિચાંદીતન દરમિયાન થય ગયેલા સંતોને સ્થાપત્રી લી ભાગમાં વિભાજિત કી શકીને ભાગવાન શાંકરને સંમર્પિત સંતોને નાયનાર અને ભાગવાન વિષ્ણુને સંમર્પિત સંતોને આલવાર કહેવાતા.
3. મહાપ્રતિહાર..... મહેલી અને લીલીના શક્તીના પડાને મહાપ્રતિહાર કહે છે.
4. સુવર્ણયુગ જે સમયગાળા દરમિયાન પત્ર સુખી, સમર્થન અને કીર્તિપણ પ્રકારના ભલ વાજ કહેલી હીલ અને સમાર્થક સમુદ્ધિ પણ લીલ કિયર હીલ તેવા સમયગાળાને સુવર્ણયુગ કહે છે.

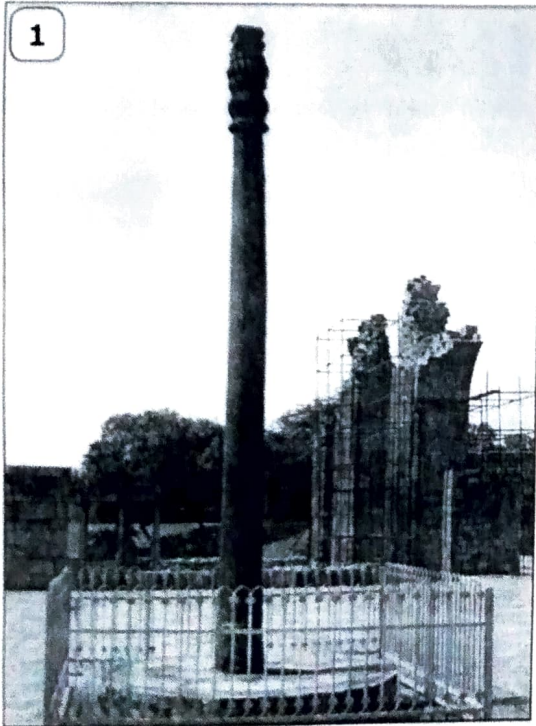
5. ભુક્તિ દુર્ગાજીઆસાલ્ટો અમને અપાયુક્ત માંતમાં સુખ્ય ભુમિકા ભજવતા, માંતને ભુક્તિ કીવામાં અપાવતું જેના વડા પ્રાદેશિક હતા.

પ્રશ્ન - 8 દંડનોંધ લખો.

1. સમ્રાટ હર્ષવર્ધન ગુપ્તકુળ પદ્ધતિ પ્રાચીન ભારતમાં રાજવીમાં હર્ષવર્ધનનું રાજ્ય અસ્થાનું ગણાય છે. હર્ષવર્ધન દાણીકાના વર્ધનવંશના રાજવી હતા. તેમના પિતાનું નામ પ્રભાકરવર્ધન અને પત્નીનું નામ રાજ્યશ્રી હતું. ઈ.સ. 606 માં હર્ષવર્ધન રાજગાદી ચઢતા હતા. તેઓ પ્રાચીન ભારતના છેલ્લા મહાન સમ્રાટ હતા. હર્ષવર્ધનની પ્રજાજલ પુલકી બોજા સામે ઘુસે લડતાં હતાં હતાં હર્ષવર્ધન જૌલવલ્લ હતાં પદ્ધતિ તેઓ બૌદ્ધધર્મના અનુયાયી બન્યા હતા. હર્ષવર્ધનના સમયમાં ચીની લામી યુરુઅન જ્વાળા ભારત અપાવ્યાં હતાં. અને તેના અપલ્લપ્યે કનીજમાં હર્ષવર્ધન દર્મચરિત્રનું અપાલીજન કર્યું હતું. હર્ષવર્ધનના દરબારમાં મહાન કવિ બાલ્લભ હતા. અને બાલભટ્ટે 'દર્મચરિત્ર' નામની ગ્રંથ લખ્યાં હતાં. હર્ષવર્ધન પીતે ઉચ્ચ કીર્તિના અાહિત્કાર હતાં.
2. ચંદ્રગુપ્ત બીજો 'વિક્રમાદિત્ય' સમ્રાટ સમુદ્રગુપ્તના અપલ્લપ્યે પદ્ધતિ ચંદ્રગુપ્ત બીજો મગધની ગાદી પર અપાવ્યાં હતાં. તે ગુપ્તવંશની સૌંદી પ્રતિભાશાની શાસક હતાં. સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત બીજાએ શક-વંશના રાજાને હાવી 'શકાપી'નું બિરુદ દાખલ કર્યું હતું. તે 'વિક્રમાદિત્ય' ના નામે પણ અપીળાયાં છે. વિક્રમાદિત્યએ શકિતશાની રાજવી સાદી લગ્નસંબંધી બાંધી પીતાનું સૌંદર્યવળ વધાર્યું હતું.

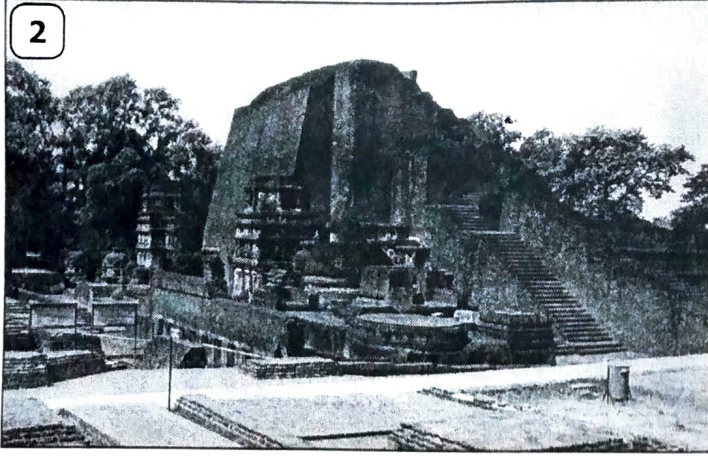
તેહી દરિયાઈ તૈપાફ ખુલ્લ વધારી હતી અને તે અખૂટ સંપત્તિ
ની માલિક બન્યો હતો. તેના સમયમાં ચીની પ્રવાસી ફાહિયાન
ભારતમાં આવી હતો. તે વૈષ્ણવધર્મ હતો. દેતાં તે અખૂટ
ધર્મ પ્રત્યે આદરભાવ રાખતો હતો. તેહી પારસિયનમાં બૌદ્ધ
મંદી બંધાવવા હતો. તેના સમયમાં ઘણી સાંસ્કૃતિક સિદ્ધિઓ
દર્શ હતી અને તે ઘણા સમુપાર્જીયા બનતો હતો. ઈ.સ. 414 માં
અખસામાં વિક્રમચપાદિત્યજી અવસાન દાઢું.

પ્રશ્ન - 9 નીચે આપેલાં વિવિધ ચિત્રો જોઈ તેના વિશે બે-ત્રણ વાક્યોમાં વર્ણન કરો.

મીઠરીલીનો લીડસ્ટૉલ દિલ્લી પાસે
આવીલ દો. તે 1600 વર્ષ પુર્ણ
લીડસ્ટૉલ દો. તે આ ઘુમની
દાઢુવિદાની કીલ્લ સિદ્ધિ દો. આ
લીડસ્ટૉલ અદીઓ સુધા તાપ અને
ભરસાદમાં રહેવા દેતાં કાટ ભાગતી
નધી. આ લીડસ્ટૉલ અઝાદ
સાંદગુલ લીઝરને બનાવીલ દો.

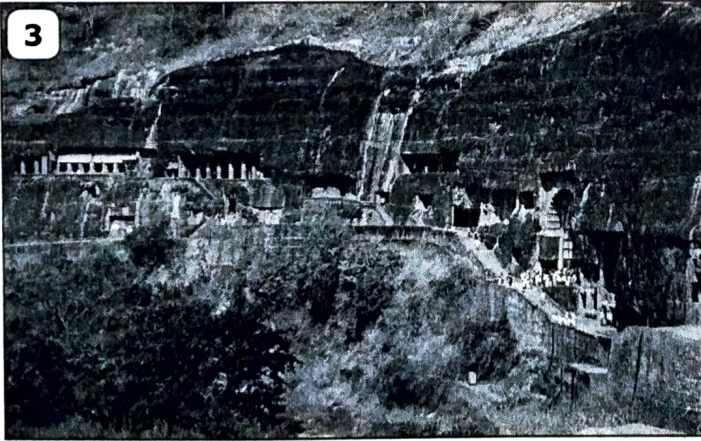

2

રણા રણાયેલ શિખા જાલંદા
વિદ્યાપીઠ નું દે. રણા
જાલંદા વિદ્યાપીઠ શાંદગુપ્ત
બીજા ના પુત્ર કુમારગુપ્ત
પહેલાથી બનાવી હતી
તથા રણા જાલંદા વિદ્યાપીઠ

બનાવવા ગાદી ઉત્તરદાન 100 ગામ ભેટ માં રણા
હતાં.

3

રણા રણાયેલ શિખા રણજંતાની
ગુફાઓ દે. રણા રણજંતાની
ગુફાઓ શાંદગુપ્ત બીજાના
પુત્ર કુમારગુપ્ત પહેલાથી
બનાવી દે.

પ્રશ્ન - 10 નીચે આપેલા વ્યક્તિઓને તેમની ઓળખ મુજબ વર્ગીકરણ કરો.

(ફાલ્ગિયન, કાલિદાસ, યુઝન શ્વાંગ, બાણભટ્ટ, વૈતાલભટ્ટ, આર્યભટ્ટ, વરાહમિહિર)

ક્રમ	નામ	વિગત
1.	વિદેશી પ્રવાસી	ફાલ્ગિયન, યુઝન શ્વાંગ
2.	કવિ	કાલિદાસ, બાણભટ્ટ
3.	વૈજ્ઞાનિક	વૈતાલભટ્ટ, આર્યભટ્ટ, વરાહમિહિર

પ્રશ્ન - 11 નીચેના શબ્દચોરસમાં પાંચ રાજાઓ અને પાંચ સાહિત્યકારોનાં નામ છૂપાયેલાં છે તે શોધીને લખો.

સ્કં	મા	રી	કુ	જ	લ	પુ	આ	ત	લ	સ્કં
ધ	હ	ર્ષ	વ	ર્ધ	ન	ગુ	ર્ધ	દિ	ચી	દ
સ	જૈ	ચા	બુ	બુ	લ	શું	સુ	લી	બા	ગુ
મી	કું	શે	કા	ખુ	તિ	લ	ર	છું	જા	ખ
ઝ	મા	ના	લી	વિ	ક	મા	દિ	ત્ય	ભ	ય
ડુ	ર	બે	દા	શા	ગિ	પુ	છુ	જો	ટી	ણી
ઠો	ગુ	દૌ	સ	ઢં	ણી	તિ	દે	ધે	નુ	પી
કૂ	ખ	ગ	શી	ચં	દ્ર	ગુ	ખ	પ	હ	લા
જ	લ	તુ	ચ	ર	જ	ણ	કિ	શૈ	લુ	ધી
રા	ણી	વિ	જ	યા	કૂ	ઝા	લો	કિ	મી	ર

રાજા

સાહિત્યકાર

વિક્રમાદિત્ય

બાણભટ્ટ

ચાંદ્રગુપ્ત મહેલા

કાલિદાસ

ચંદ્રગુપ્ત

શાણીવિજય

હર્ષવર્ધન

આર્યભટ્ટ

કુમારગુપ્ત